

Antonio Rubial, Doris Bieńko Peralta

Św. Gertruda Wielka – kult i ikonografia w sztuce kolonialnej Nowej Hiszpanii

Sztuka Ameryki Łacińskiej Arte de la América Latina 1, 189-211

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Święta Gertruda Wielka – kult i ikonografia w sztuce kolonialnej Nowej Hiszpanii

Antonio Rubial García

(Universidad Nacional Autónoma de México)

Doris Bieńko de Peralta

(Instituto Nacional de Antropología e Historia – México)

Gertruda Wielka, mimo że dzisiaj jest świętą prawie zupełnie zapomnianą w Ameryce Łacińskiej, była znana mieszkańcom Nowej Hiszpanii i Peru w XVIII w. z wielu przedstawień. Zwykle wyobrażano ją jako zakonnice w czarnym habicie, z pastorałem opatki i sercem jako głównym atrybutem. W tym właśnie czasie kult tej czternastowiecznej niemieckiej benedyktyнки, znanej też jako Gertruda z Helfty, rozpowszechnił się w całym imperium hiszpańskim i jego posiadłościach pozaeuropejskich. Jego ślady możemy znaleźć nie tylko w Kastylii, Aragonii i Portugalii, ale także w Peru, Kolumbii, Wenezueli, Boliwii i Meksyku¹.

¹ Św. Gertruda Wielka (Santa Gertrudis la Magna, 1256–1302), znana też jako Gertruda z Helfty, miała kilka imienniczek, które były nieznane w kulturze iberoamerykańskiej. Wśród nich możemy wymienić św. Gertrudę z Nivelles, opatkę z VII w. i patronkę ogrodników chroniącą przed plagami myszy, której święto obchodzono w marcu. W Europie były znane też Gertruda z Aldenberg (XIII w.), Gertruda van der Oosten – czternastowieczna beginka i Gertruda z Hackeborn, o której jeszcze wspomnimy. Fakt istnienia imienniczek jest istotny, ponieważ w specjalistycznej literaturze iberoamerykańskiej często są one mylone, tak jak np. w przypadku *Diccionario iconográfico religioso peruano* autorstwa Nandy Leonardini i Patricji Bordy (LEONARDINI, BORDY 1996: 137), gdzie przedstawia się Gertrudę z Helfty z biografią Gertrudy z Nivelles.

Wizerunki św. Gertrudy rozpowszechniły się na drzeworytach i grafikach, obrazach na płótnie, rzeźbach, *escudos de monjas* (medalionach mniszek). Poza tym istnieje wiele przejawów rozprzestrzeniania się jej kultu, które możemy zauważyć we wzmiankach w hiszpańskich rękopisach i starodrukach (kazaniach, nowennach, modlitwach, biografiach i żywotach świętych). W Hiszpanii święta doczekała się nawet sztuki teatralnej napisanej w oparciu o jej życiorys zatytułowanej: *La más amada de Cristo. Santa Gertrudis la Magna* (Najukochańsza Chrystusa. Święta Gertruda Wielka)². Miernikiem popularności Gertrudy w kulturze hiszpańskiej i iberoamerykańskiej może też być fakt, że w XVIII w. jej imię często nadawano dziewczynom przy chrzcie, a także było ono niejednokrotnie przybierane podczas ślubów wieczystych zakonnic i mnichów. Jej imieniem nazywano statki, misje, miejscowości, parafie, szkoły czy przytułki dla wdów i samotnych kobiet. Niewątpliwie popularność zarówno imienia, jak i wizerunku świętej w pierwszej połowie XVIII w. rozwijała się na równi z rozwojem jej kultu, aczkolwiek istnieją dowody na to, iż proces ten zaczął się kształtować w kulturze hiszpańskiej już od końca XVI w. i wywarł prawdopodobnie znaczący wpływ nie tylko na Amerykę Łacińską, ale też na przedstawienia europejskie.

Godny uwagi jest fakt, że św. Gertruda nigdy nie została formalnie kanonizowana i, pomimo rozpowszechnienia się jej kultu, dopiero w 1677 r. została wpisana do *Martyrologium Rzymskiego* jako święta. Można także zakwestionować jej rzekomy patronat nad Indiami Zachodnimi – argument, który często pojawia się we współczesnej bibliografii na temat świętej³, jako że w żadnym ze źródeł hiszpańskich czy iberoamerykańskich XVII i XVIII w. nie wymienia się tego faktu. Nic nie wskazuje na to, że była mianowana patronką całej Ameryki Łacińskiej, ale jest prawdą, że była patronką niektórych miast, jak np. Oruro w Peru (1650) czy Puebli w Meksyku (1747).

Celem tego artykułu jest ukazanie problematyki związanej z pogrążonymi obecnie w zapomnieniu badaniami nad kultem i ikonografią. Pomimo że istnieją liczne źródła dokumentalne i przedstawienia plastyczne, możliwe jest tylko częściowe odtworzenie wpływu, jaki postać św. Gertrudy miała na kulturę hiszpańską i iberoamerykańską. Istnieje jednak nadzieja, że przyszłe badania poprawią i udoskonalą naszą wiedzę na ten temat.

² Joseph de Cañizares, *La más amada de Christo. Santa Gertrudis la Magna*. Komedia w dwóch częściach. Pierwsza część została opublikowana w 1748 r. w Madrycie przez Antonio Sanz, druga w 1750 r. przez Alonso del Riego w Valladolid (CAÑIZARES 1748; CAÑIZARES 1750).

³ LEONARDI 2000: 950.

POCZĄTKI KULTU W HISPANII

Na fakt obecności tej niemieckiej świętej w kulturze hiszpańskiej i iberoamerykańskiej miało wpływ wydanie jej pism w środowisku związanym z ekspansją kontrreformacyjną. Pierwsza edycja pochodzi z 1536 r. z Kolonii i została przygotowana do druku przez Johanna Lanspergiusa w języku łacińskim⁴. Tak jak to sugeruje badacz portugalski, José Carvalho, istnieje duże prawdopodobieństwo, że już wtedy dzieła świętej znane były w Hiszpanii, w drugiej połowie XVI w. wspomina się już o nich w wydaniu hiszpańskich dzieł Ludwika de Blois⁵.

Jednak dopiero w XVII w., dzięki wydaniom miejscowym, początkowo w 1599 r. po łacinie, a potem po hiszpańsku, jej popularność na Półwyspie Iberyjskim zaczęła wzrastać⁶. Dzięki tym starodrukowi rozpowszechniły się błędne dane o życiorysie mniszki-pisarki. Leandro de Granada, tłumacz i edytor wersji hiszpańskiej, we wstępie pomylił ją wówczas z opatką jej klasztoru, imienniczką Gertradą z Hackeborn (ok. 1232–1292). Tak więc zaczęto przedstawiać Gertradę z Helfty jako opatkę, siostrę św. Matyldy, której siostrą w rzeczywistości była Gertruda z Hackeborn. Skutkiem tej pomyłki było też przypisywanie Gertrudzie z Helfty arystokratycznego pochodzenia, pokrewieństwa

⁴ Oryginalne rękopisy Gertrudy nie zachowały się, istnieje do dziś tylko pięć kopii (w tym dwa kompletne, pochodzące z XV w., manuskrypty z Monachium i z Wiednia). W 1505 r. pojawiło się pierwsze wydanie jej dzieła w języku niemieckim, przygotowane przez Marka Weide, *Das Busch der Botschaft der göttlichen Güttigkeit*, Liptzk 1505 r. W 1536 r. została wydana wersja łacińska: *Insinuationum Divinae Pietatis Libri quinq.*, Coloniae, Melchoris Novesiani, 1536 r. (CARVALHO 1981: 38).

⁵ CARVALHO 1981: 113–231; Znaczącą rolę w szerzeniu się kultu Gertrudy odgrywały zapewne dzieła Ludwika de Blois, w których opisywane są jej wizje. Pierwsze wersje po łacinie rozprowadzane były po Hiszpanii od 1555 r., w języku hiszpańskim po 1584 r.; CARVALHO 1981: 227.

⁶ *Insinuationum Divinae Pietatis Libri Quinque in Quibus vita, et acta Sanctae Gertrudis Montialis Ordinis Sancti Benedictini continentur...* Wydanie przygotowane przez brata Juan de Castañiza, Madrid, Herederos de Juan Iñiguez de Lequerica, 1599 r. (Dwa egzemplarze tego wydania znajdują się w Bibliotece Narodowej Meksyku) *Libro Intitulado Insinuación de la Divina Piedad, Revelado a Sancta Gertrudis Monja de la Orden de Sant Benito*. Przełożone na łacinę przez brata Leandro de Granada. Salamanca, Diego Cussio, 1603 r. Tom pierwszy zawiera księgi I, II i III. Istnieją też inne wydania tego tomu: Salamanca 1605 r. oraz Madryt 1614 r. Tom drugi zawierający pozostałe dwie księgi, został wydany po raz pierwszy w roku 1607: *Segunda y Última Parte de las admirables y regaladas revelaciones de la Gloriosa Santa Gertrudis, que contiene su feliz y dichosa muerte, no menos privilegiada y favorecida de su querido Esposo, que su Santa vida...* Valladolid, Juan de Bostillo, 1607 r. Kolejne wydania to Madryt 1614 r., Sevilla 1616 r., Madryt 1689 r. W XVIII w. w Madrycie wydano edycję zawierającą oba wymienione tomy (Imprenta de la Viuda de Francisco del Hierro, 1732 r.). W meksykańskich archiwach znajdują się egzemplarze wydań po łacinie i w języku hiszpańskim (Biblioteka Narodowa: wydanie łacińskie z 1599 r. oraz wydania w języku hiszpańskim z 1605 r., 1607 r. i 1732 r.). Z wymienionych dzieł zebranych św. Gertruda jest autorką tylko II księgi. Przypisuje się jej jednak też ćwiczenia oraz autobiografię, chociaż ta ostatnia prawdopodobnie wyszła spod pióra jakiegoś mnicha.

z rodem hrabiego z Mansfeldu w Saksoni i ustalenie jako miejsca jej urodzenia miasteczka Eisleben (data została ustalona na 1256 r.), gdzie ponad dwieście lat później przyszedł na świat Marcin Luter. Tak więc Gertruda z Helfty lub Gertruda Wielka była przedstawiana w XVII w. w Hiszpanii jako symbol kontrreformacji i jako antycypowane panaceum przeciwko wierze i naukom luteranów.

Niewątpliwie te nieścistości biograficzne wywarły wpływ na kształtowanie się ikonografii Gertrudy w kulturze hiszpańskiej: przedstawiano ją jako opatkę benedyktyńską z pastorałem w reku, z książką, gęsim piórem i kałamarzem – aluzja do jej twórczości jako autorki dzieł mistycznych i autobiografii. Wczesnym przykładem takiego „błędnego” wyobrażenia może być grafika z 1605 r. ze strony tytułowej jej dzieł [il. 1]. Na niektórych przedstawieniach, znacznie rzadszych, towarzyszyła jej też św. Matylda, rzekoma siostra.

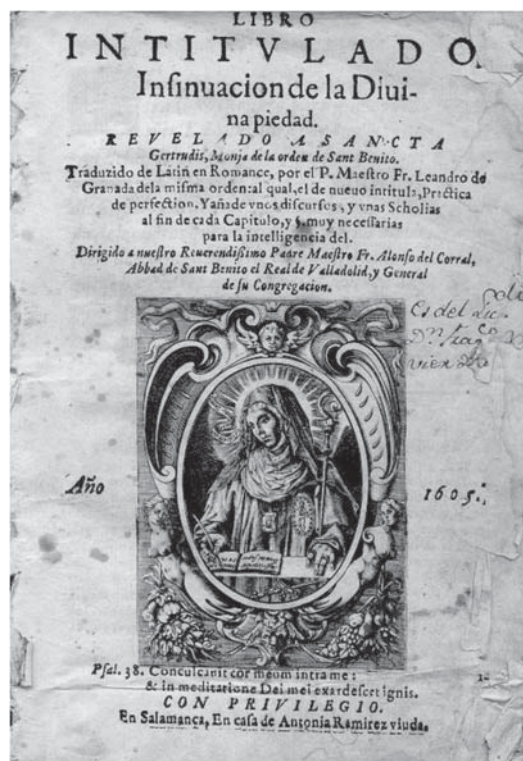
Jednym z najwcześniejszych świadectw mówiących o rozpowszechnieniu się wizerunku św. Gertrudy jest wzmianka z roku 1603, pióra brata Diego de Yepes z zakonu hieronimitów, byłego spowiednika Filipa II i św. Teresy od Jezusa (z Awili), a także biskupa Tarazony⁷. Wszystko wskazuje na to, że Diego de Yepes był bardzo zainteresowany rozpowszechnieniem kultu św. Gertrudy i zlecił namalowanie jej portretu, na podobieństwo portretu anonimowej benedyktyнки, który posiadał. W liście⁸ z 1603 r. adresowanym do Leandro de Granada, tłumacza i wydawcy dzieł Gertrudy, Yepes sam się przedstawia jako pomysłodawca tej prawdopodobnie pierwszej hiszpańskiej reprezentacji niemieckiej świętej:

Jej pierwszy portret, który stworzono w Hiszpanii, kazałem go namalować według wizerunku innej mniszki tego samego zakonu, który znajdował się w skarbcu królewskim. I wyszła najpiękniejsza z postaci, jakie zostały wykonane w Hiszpanii. I żeby odróżnić ją od oryginału, umieściłem jej Boże Dziecię w sercu i napis ze słowami, które jej Nasz Pan powiedział: “Invenies me in corde Gertrudis”, i siedem pierścieni na pra-

⁷ *Gertrudis la Magna, Libro intitulado Insinuación de la Divina Piedad revelado a Santa Gertrudis*, przekład z łaciny Leandro de Granada (OSB), wydrukowana w drukarni Antoni Ramírez, Salamanca 1605 r. i 1607 r. Również biografie autorstwa Alonso Andrade oraz Juan Bautista Lardito. Alonso de Andrade, *Vida de la gloriosa virgen y abadesa Santa Gertrudis de Eyslebio Mansphledense de la orden del glorioso patriarca San Benito*. Madryt, Joseph Fernández de Buendía, 1663. Juan Bautista Lardito, *Idea de una perfecta religiosa en la vida de Santa Gertrudis la Grande, hija del gran padre y patriarca San Benito*. Madrid, Francisco del Hierro, 1717 r. Także dzieło de José Fernández, *Philosophia del cielo enseñada por sabiduría increada*, Barcelona, Antonio Lacavalleria, 1692 r.

⁸ List Diego de Yepesa do Leandra z Granady z datą 15 listopada 1603 r. *Segunda y última parte de las admirables y regaladas revelaciones...* wydane przez brata Leandra z Granady, Valladolid, 1607 r.

wej ręce, które jej dał na znak obietnicy że pomoże jej wiernym. Malarz wyznał mi, że nigdy dotąd nic podobnego mu się nie przytrafiło, jak przy malowaniu tej dziewicy, bo mimo iż znany był z dokładności, z jaką kopiował obrazy, w tym przypadku nie mógł odtworzyć dokładnie oryginału, gdyż za każdym razem, kiedy przykładał pędzel do płótna, obraz stawał się lepszy niż on myślał lub wyobrażał sobie. W ten sposób [św. Gertruda] nie jest podobna do wzoru, jedynie jej habit. Z tego obrazu jej wizerunki rozpowszechniły się po całej Hiszpanii. Mam ją namalowaną na kilku [obrazach], w towarzystwie Matki Teresy od Jezusa⁹.

[1. Strona tytułowa dzieł Św. Gertrudy z Helfty z 1605. (*Libro intitulado Insinuación de la Divina Piedad revelado a Santa Gertrudis*, tłum. z łaciny L. DE GRANADA, Salamanca 1605, t. I). Biblioteca Nacional de la Universidad Nacional Autónoma México, Meksyk]

Dzięki tej deklaracji dowiadujemy się o stworzeniu „portretu” Gertrudy nie tyle z wyobraźni malarza lub według opisu, lecz wzorowanego na wizerunku zupełnie innej benedyktyнки. Korespondencja ta przekazuje nam również

⁹ YESPES 1607.

inną informację o istniejących już wówczas powiązaniach między św. Gertrudą i nieuznaną wtedy jeszcze za świętą, karmelitanką bosą, Teresą od Jezusa (1515–1582), skojarzenie to na początku XVII w. było już obecne w wielu przedstawieniach. Związek pomiędzy tymi dwoma mniszkami widoczny jest też w tekstach starodruków – Leandro z Granady, w przedmowie napisanej do dzieł Gertrudy wspomina Teresę od Jezusa i zwraca uwagę na wspólne podobieństwo doświadczeń mistycznych. Należy podkreślić, że analogia ta nie uszła uwadze biografów św. Teresy. I tak na przykład jezuita Francisco de Ribera w 1590 r. podkreślał podobieństwo między doświadczeniem transwerberacji św. Teresy, jednej z jej najsłynniejszych, a wizją serca przebitego strzałą którą opisuje Gertruda.

Ta sama święta Gertruda zobaczyła Chrystusa Pana Naszego ze złotą strzałą w ręce, którą jej przeszył serce i zranił ją w ten sposób, że nigdy już nie powróciła do zdrowia¹⁰.

Nie można wykluczyć więc, że wydanie i rozpowszechnienie dzieł św. Gertrudy w Hiszpanii zachowuje związek z procesem kanonizacji Teresy od Jezusa. Podobieństwo wizji mistycznych pomagało usprawiedliwić i zdobyć akceptację dla opisów ekstaz Teresy z Awili w środowisku hiszpańskiej kontrreformacji, gdzie tego typu zachowania nie były dobrze widziane (jako typowe dla ruchu *alumbrados* uznawanego za heretycki) i gdzie jej reformy spotykały się z opozycją. Popularność obu świętych w tym okresie można też tłumaczyć przypisaniem im charakteru kontrreformacyjnego.

Im bardziej jednak wkraczamy w wiek XVII, tym bardziej widoczna staje się dysocjacja między obiema świętymi, coraz rzadsze są w kulturze hiszpańskiej wzmianki o św. Gertrudzie, szczególnie w dziesięcioleciach bezpośrednio po kanonizacji św. Teresy (1622 r.). Dopiero w drugiej połowie XVII w., dzięki wydaniu jej obszernej biografii z 1663 r. napisanej przez jezuitę Alonso de Andrade, ponownie można dostrzec obecność kultu św. Gertrudy¹¹. W 1677 r. zostaje ustalone jej święto (17 listopada) i zostaje wpisana do *Martyrologium Rzymskiego*. W 1717 r. pojawia się też jej druga biografia, tym razem w dwóch tomach, autorstwa hiszpańskiego benedyktyna, Juana Bautista Lardito¹². Do drugiego wydania tego dzieła, z roku 1720, dołączono litografię autorstwa Juana i Francisco de Palomo, która z pewnością wywarła duży wpływ na przedstawienia iberoamerykańskie [il. 2]. W końcu w 1732 r. wznowiono dwutomowe wydanie dzieł św. Gertrudy. Tak więc koniec XVII w. oraz wiek XVIII to

¹⁰ RIBERA 1590: 76.

¹¹ ANDRADE 1663.

¹² LARDITO 1717.

dynamiczny okres szerzenia się kultu i można sądzić, że, podobnie jak w Ameryce Łacińskiej, rozwojowi temu towarzyszyły odpowiednie reprezentacje plastyczne, jednakże brak badań na ten temat na Półwyspie Iberyjskim uniemożliwia na razie jakiegokolwiek porównania.

[2. Św. Gertruda z Helfty, Juana Francisca de Palomo (Juan Bautista Lardito, *Idea de una perfecta religiosa en la vida de santa Gertrudis la Grande, hija del gran padre y patriarca san Benito*, Madrid 1717). Biblioteca Nacional de la Universidad Nacional Autónoma México, Meksyk]

ŚW. GERTRUDA W NOWEJ HISPANII W XVII W.

Obecność kultu św. Gertrudy w Ameryce Łacińskiej oznacza, że w imperium hiszpańskim wierzenia i praktyki religijne szerzyły się z dużą dynamiką, szczególnie dzięki tekstom drukowanym. Oprócz wiadomości ze spisów handlowych okrętów świadczących o wysyłaniu jej dzieł do Ameryki, mamy też pierwsze wzmianki o recepcji tego kultu w Nowej Hiszpanii. Tak więc w 1615 r. Juana del Espíritu Santo, kreolska nowicjuszka z klasztoru karmeli-

tek w Puebli zobaczyła w wizjach, które wzbudziły podejrzenia Świętej Inkwizycji, św. Gertrudę wraz z niedawno beatyfikowaną św. Teresą, świadkujące jej zaślubinom, najpierw ze św. Józefem, a następnie z Chrystusem. W tej wizji św. Gertruda założyła jej na palce kilka pierścieni¹³. Choć później, zeznając przed komisarzem Inkwizycji, Juana przyznała się do wymyślenia tej wizji, godny uwagi jest fakt, że kult św. Gertrudy zdołał się rozpowszechnić w Nowej Hiszpanii w bardzo krótkim czasie, do tego stopnia, że przenikał do wyobrażeń religijnych. Poza tym interesującym jest fakt, że w wizjach Juany pojawia się para świętych Teresa i Gertruda, motyw obecny na początku XVII w. również w Hiszpanii, szczególnie w przedstawieniach plastycznych, o czym świadczy chociażby list Diego de Yepesa.

Od tego momentu imię niemieckiej świętej często się będzie pojawiać w klasztorach kolonialnego Meksyku, tak żeńskich, jak i męskich. Np. mniszka hieronimitka z miasta Meksyku (z tego samego klasztoru, co słynna Sor Juana Inés de la Cruz), María Magdalena Lorravaquio (około 1576–1636) opisała jedną ze swych wizji, w której zobaczyła niemiecką świętą jako pośredniczkę między niebem a ziemią¹⁴. Kult św. Gertrudy jest też obecny wśród mniszek koncepcjonistek, szczególnie w klasztorze w Puebli, gdzie według zachowanych dokumentów specjalną czcią otaczano jej relikwie (nie ma szczegółowych danych co do typu relikwii)¹⁵ i obchodzono jej święto tego samego dnia, co święto Teresy z Awili (15 października). W tym też klasztorze mentorką pism św. Gertrudy i modlitw zaczerpniętych z jej dzieł była słynna meksykańska zakonnica: María de Jesús Tomellín (1579–1637), Kreolka i wizjonerka, jej proces beatyfikacji do dzisiaj nie jest jeszcze zakończony¹⁶.

Oprócz zakonów, kult św. Gertrudy był też obecny w innych środowiskach, niekoniecznie ortodoksyjnych. Mamy na to przykłady z archiwów Inkwizycji. Tak na przykład w 1619 r. Francisco Bernal, ksiądz z Tacubaya położonego niedaleko miasta Meksyku, wystąpił o ocenę rękopisów, które otrzymał, a wśród których znajdowały się tzw. msze świętej Gertrudy. Podobnie jak „msze gregoriańskie” miały za cel spełnienie próśb wiernych, którzy je oferowali i odbywały się według specyficznego rytuału (siedem psalmów z litaniami odma-

¹³ AGN, *Inquisición*, t. 310: 77.

¹⁴ Manuskrypt autorstwa Marii Magdaleny, *Libro en que se contiene la vida de la madre María Magdalena, monja profesada del Convento del Señor San Jerónimo de la Ciudad de México*, University of Texas at Austin, Latin American Collection, ms. G 94, s. 54.

¹⁵ W muzeum Santa Mónica w Puebli, gdzie przechowywane są dzieła sztuki sakralnej i obiekty codziennego użytku odebrane miejscowym mniszkom w XIX w. w ramach sekularyzacji, wystawiony jest miniaturowy relikwiarz z domniemaną relikwią św. Gertrudy. Nie wiadomo z całą pewnością, czy relikwiarz pochodzi z zakonu koncepcjonistek, jest to jednak dosyć prawdopodobne.

¹⁶ LEMUS 1683: 169–180.

wianych w pozycji klęczącej, zapalenie siedmiu świec podczas odmawiania siedmiu wyznań wiary (*credo*) i siedem antyfon ku czci Matki Boskiej). Według rękopisu, spełnienie „wszystkich i jakichkolwiek próśb” było zapewnione, o czym świadczyły cuda, do jakich dochodziło w stołecznym klasztorze koncepcjonistek Regina Coeli. Mianowany przez Inkwizycję cenzor, jezuita Pedro de Hortigosa, uznał te msze jako „czcze, zbędne, fałszywe lub apokryficzne i wprowadzające zabobony”¹⁷.

Wzmianki w dokumentach Inkwizycji z XVII w. wskazują na dalsze szerzenie się kultu św. Gertrudy na obszarach kolonialnego Meksyku – ocenzurowanie w 1622 r. modlitw do świętej, obiecujących spełnienie wszystkich próśb (Atlixco, Puebla); cenzura kazania na odsłonięcie jej wizerunku w 1624 r. w katedrze w Meridzie na Jukatanie, jak również cenzura prywatnej ceremonii w stolicy w 1691 r., gdzie użyto szkaplerza św. Gertrudy (prawdopodobnie z jej wizerunkiem, aczkolwiek brak opisu).¹⁸ Tak więc w XVII w. kult św. Gertrudy i jego recepcja na terenach Nowej Hiszpanii są dosyć dynamiczne, istnieją wzmianki o jej wizerunkach (tak jak w przypadku katedry w Meridzie, chociaż dziś nie ma już po nim śladu), a nawet zachowała się jedna wczesna reprezentacja (datowana na okres pomiędzy 1640 r. i 1650 r.) autorstwa artysty z kręgu rodziny Lagarto, słynnych iluminatorów i miniaturzystów z Puebli, prawdopodobnie Andresa Lagarto de la Vega (1589–1666)¹⁹ [il. 3].

W tym ostatnim przypadku św. Gertruda jest reprezentowana na tzw. escudo mniszki. Tego typu medaliony były używane przez mniszki koncepcjonistki i hieronimitki, przypinano je do szkaplerza na wysokości piersi oraz na prawym ramieniu. W centrum medalionu przedstawiano Matkę Boską Niepokalaną Poczętą w otoczeniu świętych (przeważnie byli to święci wybrani na życzenie zleceniodawczyni). Uważano, że w ten sposób Matka Boska symbolicznie wstępowała do serca nosicielki medalionu i kierowała jej postępowaniem (dlatego mniejszy medalion przypinany był na prawym ramieniu)²⁰.

¹⁷ AGN, *Inquisición*, t. 322: 373–380.

¹⁸ AGN, *Inquisición*, t. 343: 262–266; t. 303: 570–589; t. 526: 570–573.

¹⁹ TOVAR DE TERESA 1988: 176.

²⁰ Wskazuje na to cytat z siedemnastowiecznego rękopisu anonimowego meksykańskiego jezuitę, który znajduje się w Fondo Reservado Biblioteki Narodowej (Universidad Nacional Autónoma México), ms. 833: 192 (*Anonim*).

[3. Andrés Lagarto de la Vega, Medalion zakonnicy. Połowa XVII w., zbiory prywatne (fot. Doris Bieńko de Peralta)]

Na medalionie wykonanym przez Lagarto de la Vega widać Gertrudę Wielką wraz ze św. Katarzyną z Aleksandrii, św. Franciszkiem i św. Józefem. Święta jest przedstawiona jak zwykle w czarnym habicie benedyktyнки, z Dzieciątkiem Jezus w sercu, z pastorałem i symboliczną palmą. Wizerunek ten wskazuje na jasno sformułowaną koncepcję dotyczącą jej przedstawiania w tym okresie w Nowej Hiszpanii.

Pomimo licznych oznak popularności w pierwszej połowie XVII w., największy rozwój kultu św. Gertrudy w Nowej Hiszpanii można zaobserwować pod koniec wieku XVII i przez większą część XVIII stulecia.

WIEK XVIII – KULT I IKONOGRAFIA ŚW. GERTRUDY

Koniec XVII w. i wiek XVIII to okres intensyfikacji kultu św. Gertrudy w kolonialnym Meksyku. Właśnie z tej epoki pochodzi największa część zachowanych reprezentacji plastycznych i druków. Co ciekawe, jej kult znajdował powiązania z różnymi warstwami społecznymi: parafiami kreolskimi, indiańskimi i metyskimi zakonami żeńskimi, Towarzystwem Jezusowym, zakonami franciszkanów, dominikanów i innymi. Taka popularność kultu w różnych środowiskach, pomimo ograniczonego w Nowej Hiszpanii wpływu benedyktyńców, którzy mogliby być patronami jej adoracji (wszakże należeli do tego

samego zakonu), wskazuje na to, że odbiór modelu oferowanego przez kontrreformację cieszył się dużym powodzeniem.

Od 1614 r. istniał co prawda w mieście Meksyk kościół Monserrate ojców benedyktynów, ale jego wpływ na życie miasta był niewielki. W domu zakonnym mieszkała niewielka grupa zakonników (było ich tylko kilku i nie mieli nowicjatu, bracia przybywali z Europy). Ich głównym celem było zbieranie datków dla zakonu w Hiszpanii. Z pewnością klasztor miał wpływ na rozpowszechnianie się kultu, do dziś na fasadzie jego kościoła widoczna jest rzeźba św. Gertrudy i św. Benedykta. Istnieją też wzmianki o bractwie św. Gertrudy i jej kaplicy ufundowanej przy tym kościele, a także wydane drukiem w 1723 r. z okazji jej święta kazanie, autorstwa franciszkanina Francisco Moreno, które było wygłoszone do członków bractwa²¹.

Jednak nic nie wskazuje na to, aby istniało jakiegokolwiek powiązanie między wpływami tego zakonu, a ukazaniem się w tym okresie innych licznych publikacji o świętej. Oprócz wymienionego kazania, ukazały się w Nowej Hiszpanii również nowenny, teksty triduum, ćwiczenia religijne i tzw. krótkie streszczenia życia świętej Gertrudy, którym towarzyszyły też wydrukowane modlitwy, czasami ilustrowane rycinami z jej wizerunkiem. W sumie możemy się doliczyć 22 wydań opublikowanych w Meksyku i Puebli między 1693 r. i 1784 r. (dalsze pochodzą z wieku XIX). Tego typu wydania, małego formatu i w porównaniu z książkami tanie, były w zasadzie dosyć dostępne, adresowane prawdopodobnie do mniej zamożnej sfery społeczeństwa nowohiszczańskiego. Z różnych dokumentów wiadomo, że z tego typu niedrogich wydawnictw wycinano czasami ryciny i ozdabiano nimi ściany pomieszczeń mieszkalnych.

Trzeba też wspomnieć o nagłówkach drukowanych prac magisterskich, gdzie umieszczano wizerunek świętego patrona, któremu dedykowano pracę. W *Archivo General de la Nación* udało się odnaleźć wśród zachowanych tam prac siedem pochodzących z lat 1723–1757 z rycinami wyobrażającymi św. Gertradę (co wskazuje na jej dużą popularność wśród studentów, znaczna większość prac dedykowana jest Matce Boskiej lub św. Józefowi). Niektóre z tych przedstawień powstały pod wpływem grafik z wydań hiszpańskich, inne odtwarzają modele z rycin meksykańskich²².

Oprócz tekstów drukowanych i rycin świętej, istnieje wiele wzmianek w różnych źródłach, które wskazują na intensywną asymilację kultu w społeczeństwie nowohiszczańskim. Tak na przykład w 1716 r. rajcowie miasta Meksyku wspomagani przez kanoników katedralnych, prawdopodobnie pod wpływem arcybiskupa Nowej Hiszpanii, José de Lanciego y Eguilaza, zwrócili się do papieża z alegatem o ustanowienie obchodów dnia św. Gertrudy w Meksy-

²¹ MORENO 1723.

²² AGN, *Universidad*, t. 371: 669; t. 373: 489, 494; t. 375: 150, 587; t. 376: 513; t. 377: 178.

ku. Jako argument podali, „że w tym mieście i w całym królestwie istnieje wielka jej cześć”. W odpowiedzi na tę prośbę papież Klemens XI wydał pozwolenie na obchodzenie dnia św. Gertrudy według rytu zdwojonego. Niewątpliwie z tym związany jest wydruk *Mszy Świętej Gertrudy* z 1721 r. na dzień 16 listopada, z jej wizerunkiem [il. 4]²³. Jest to dosyć schematyczne przedstawienie, jednak zwraca uwagę fakt, że świętą ukazano jako obwiązaną w pasie podobnym do franciszkańskiego sznurem, być może w związku z wierzeniem, że miała pomagać duszom czyścącym (choć oczywiście sznura nie używa się w habicie benedyktyńskim).

[4. Św. Gertruda z Helfty, (*Die XVI Novembris. Officium in festo Sanctae Gertrudis Magnae...* Herederos de la Viuda de Francisco Rodríguez Lupercio, México 1721).
Biblioteca Nacional de Antropología e Historia, Meksyk]

²³ Należy dodać, że chociaż według *Martyrologium Rzymskiego* święto Gertrudy obchodzono 17 listopada, w przypadku Nowej Hiszpanii zostało ono przeniesiono na 16 listopada, gdyż 17 obchodzono święto jednego z patronów miasta Meksyku, św. Grzegorza Cudotwórcy.

Popularność św. Gertrudy potwierdza się w 1747 r., kiedy zostaje mianowana patronką Puebli. Był to akt, dzięki któremu chciano zwalczyć panującą wówczas zarazę, odtąd jej święto jest obchodzone w klasztorze mniszek dominikańskich Santa Rosa w Puebli²⁴. W XVIII w. kult tej niemieckiej świętej obejmuje również środowisko jezuickie. Być może jest to związane z faktem, że dobrodziejka Towarzystwa Jezusowego, markiza Gertruda de la Peña de las Torres de Rada, była też czcicielką swojej imienniczki (ofiarowywała duże sumy na obchodzenie święta Gertrudy w kościele San Francisco w Tacubaya)²⁵. Wspomagała jezuitów datkami i wraz z mężem sfinansowała nową konstrukcję głównego kościoła jezuitów La Profesa w mieście Meksyku, wzniesionego w 1720 r. przez architekta Pedro de Arrieta. Nic dziwnego, że w fasadzie obok św. Barbary umieszczona jest figura św. Gertrudy – w tym przypadku niemiecka święta zamiast serca ma na piersiach żłóbek z nowonarodzonym Jezusem (podobnie jak na stronie tytułowej wydawnictwa z 1605 r.) [il. 1]. Z dokumentów z 1756 i 1769 r. wynika, że było też tu obchodzone jej święto (w drugim przypadku kościół nie był już pod pieczę jezuitów, wygnanych z Nowej Hiszpanii w 1767 r., ale oratorian czyli Filipinów)²⁶. Przed śmiercią w 1738 r. markiza Torres de Rada zostawiła w spadku liczne dobra, których dużą część przekazała na potrzeby jezuitów i ich misje w Kalifornii²⁷. W jednej z tych misji o nazwie „Święta Gertruda”, założonej w 1752 r., do dziś możemy zobaczyć rzeźbiony wizerunek niemieckiej mniszki.

Najważniejszym jednak dowodem na intensywne szerzenie się kultu tej świętej w Nowej Hiszpanii w XVIII w., są jej liczne, choć mało zróżnicowane, reprezentacje plastyczne zachowane do dziś w zbiorach muzealnych i kościelnych. Między nimi możemy wyróżnić wizerunki Gertrudy i przedstawienia jej wizji, wśród nich szczególnie popularnym motywem jest święta z małym Jezusem w ramionach, wymiana serc z Jezusem i rzadsza scena stygmatyzacji jej serca, jak też sen Gertrudy na kolanach Jezusa. Przedstawiana jest również jako pośredniczka dusz czyścicowych oraz w innych kompozycjach w towarzystwie świętych w orszaku niebiańskim.

Większa część przedstawień pochodzi z okolic miasta Meksyk. Św. Gertruda jest obecna do dziś na fasadach osiemnastowiecznych kościołów, jak na przykład w benedyktyńskim Monserrate i jezuickim kościele La Profesa w Meksyku. Jej wizerunki znajdziemy też na ołtarzach – przedstawienie wymiany serc

²⁴ AHCP: 73.

²⁵ Wiadomości te zostały zaczerpnięte z drukowanego pośmiertnego kazania markizy wygłoszonego przez jezuitę Juan Antonio de Oviedo, OVIEDO 1739.

²⁶ Rękopis z Biblioteki Narodowej Antropologii i Historii, autor Ignacio Calderón, *Régimen de la Casa Profesa*, s. 37. AGN, *Tierras*, t. 3354, strona nienumerowana.

²⁷ OVIEDO 1739.

z Jezusem w kaplicy Medina Picazo w kościele koncepcjonistek Regina Coeli, obraz na ołtarzu św. Anny w katedrze, tamże figura w kaplicy św. Filipa od Jezusa (pierwszego meksykańskiego świętego) – a także w kościele zakonnice marianistek (wśród nich jeden nietypowy wizerunek z 1779 r. podpisany przez Sebastiana Salcedo, niewątpliwie odnoszący się do jednej z jej licznych wizji, przedstawiający św. Gertrudę jako świadka biczowania Jezusa przywiązanego do kolumny). W Museo Nacional del Virreinato w Tepotzotlan, byłym nowicjacie jezuitów, zachowało się też kilka reprezentacji świętej na obrazach i jedna figura w kaplicy domowej, a w Querétaro, niedaleko miasta Meksyku, seria płócien autorstwa Tomasza Xaviera de Peralta. W dolnej części chóru kościoła klasztornej klarysek znajduje się przedstawienie Gertrudy w towarzystwie świętych: Róży z Palermo, Rity z Cassii i Ludwiny z Schiedam. Gertruda przedstawiona jest jako odpoczywająca, z głową wspartą na kolanach Jezusa (również aluzja do jednej z jej wizji). Umieszczenie tego przedstawienia w chórze mniszek ponownie przywołuje powiązania z klasztorami żeńskimi i kreowanie Gertrudy jako wzoru życia zakonnego oraz cnót klasztornych.

[5. Czyściec, anonim XVIII w. (fragment) olej na płótnie, Capulhuac, stan Meksyk, (fot. Doris Bieńko de Peralta)]

Oprócz wymienionych dzieł wiele przedstawień św. Gertrudy znajduje się w okolicach miasta Meksyk, przeważnie na obrazach o funkcji dydaktycznej reprezentujących wstawiennictwo za duszami czyścówymi (tzw. *cuadros de ánimas*, wątek bardzo popularny od drugiej połowy XVII w. w malarstwie Nowej Hiszpanii). Wśród nich możemy wymienić płótna z kościoła franciszkanów w Churubusco autorstwa Antonia Rodriguez (1677 r.), a także prace malarzy anonimowych z indiańskich kościołków parafialnych w San Miguel Chapultepec, Santa María Acuexcoma, Tecamachalco czy Capulhuac. W Capulhuac ubrana na biało (co niewątpliwie wskazuje na stan duszy już „oczyszczonej”) święta w towarzystwie św. Augustyna i św. Wawrzyńca oraz św. Krysstyny, zwanej Cudowną, wybawia dusze z Czyśćca [il. 5]. Obecność tego typu przedstawień w parafiach indiańskich świadczy o popularności kultu niemieckiej świętej w tym środowisku, szczególnie w wierzeniach związanych z jej pośrednictwem i wstawiennictwem za duszami czyścówymi.

Wizerunki św. Gertrudy spotykamy też często w centralnym Meksyku w rejonie okolic Puebli i Tlaxcali, są to obrazy zachowane w muzeach (Santa Mónica w Puebli, muzeum regionalne w Huejotzingo), parafiach indiańskich i metyskich (San Martín Texmelucan, San Dionisio Yauhquemecan czy Iztacuixtla) lub też w kolekcjach prywatnych. Oprócz tego odnalezione zostały reprezentacje św. Gertrudy na południu Meksyku (Oaxaca, Chiapas, Yucatán), jak też w kolekcjach na północy kraju (Yuriria, Guadalajara, San Luis Potosí, Zacatecas, Hidalgo del Parral w Chihuahua, Kalifornia).

W sumie, podczas badań terenowych i dzięki wskazówkom w literaturze przedmiotu udało się odnotować ponad pięćdziesiąt dzieł, wynik dość zadawalający, biorąc pod uwagę znikomą obecność św. Gertrudy w bibliografii meksykańskiej z zakresu historii sztuki. Oprócz tego udało się również zlokalizować kilkanaście wizerunków w innych częściach Ameryki Łacińskiej, jak w Peru, Boliwii, Wenezueli i Kolumbii.

Chociaż nie dysponujemy na razie pełnym katalogiem przedstawień św. Gertrudy, na podstawie badań można wysnuć wnioski, że niektóre kompozycje figuralne są związane z nurtami lokalnymi. Szczególnie chcemy zwrócić uwagę na trzy warianty reprezentacji typowo meksykańskiej. Istnieje, prawdopodobnie tylko lokalnie przedstawiana, wizja Gertrudy karmiącej mlekiem małego Jezusa. Jedna z nich pochodzi z parafii w mieście Meksyku, Santa Cruz y la Soledad w dzielnicy La Merced, dwie pozostałe z regionów Puebli (San Martín Texmelucan) i Tlaxcali (Iztacuixtla). Anonimowy obraz olejny z Santa Cruz y la Soledad przedstawia scenę karmienia w sposób bardzo realistyczny – mały Jezus, podtrzymywany na różowej pieluszcze, bawi się piersią świętej, która spogląda na niego z czułością [il. 6]. Na obrazach z miejscowości, gdzie była liczna populacja Indian i Metysów, w Iztacuixtla i San Martín Texmelucan, sce-

nę tę przedstawiono w sposób bardziej subtelny. Na obrazie z Iztacuixtla, autorstwa miejscowego malarza Rafaela de la Peña, pierś świętej jest zaledwie insynuowana pod złotą aureolą małego Jezusa dzierżącego czerwone serce, dzięki gestowi lewej ręki świętej możemy się domyśleć, że chodzi tu o scenę laktacji [il. 7]. Ostatnie płótno, z San Martín Texmelucan z kościoła św. Marii Magdaleny, jest bardzo dużego formatu i dość nietypowe, chodzi tu o sceny z życia św. Gertrudy podpisane przez dwóch lokalnych artystów, Juana de Villegas i Pedro Rafaela Salazara. W części centralnej obserwujemy świętą w towarzystwie aniołów, które podtrzymują jej pastorał, lilie i beret doktorski (to niezbyt typowy jej atrybut, który raczej przypisywano Teresie z Awili), w rogach kompozycji przedstawione zostały sceny wymiany serc z Chrystusem, stygmatyzacji jej serca przed krzyżem, scena śmierci, jak też scena, w której nowonarodzony Jezus ssie pierś świętej. Kompozycja tej ostatniej sceny jest podobna do obrazu z pobliskiej Iztacuixtli, gdzie dziecko Jezus dzierży w dłoni czerwone serce, a spod habitu ledwie widać białą pierś Gertrudy. Tak jak na poprzednim płótnie, na stoliku obok stoją lilie i leży otwarta książka, choć w odróżnieniu do poprzedniego obrazu zauważamy również obecność anioła [il. 8].

[6. Św. Gertruda z małym Jezusem, anonim (fragment), XVIII w., olej na płótnie, Santa Cruz y la Soledad, miasto Meksyk (fot. Doris Bieńko de Peralta)]

[7. Św. Gertruda z małym Jezusem, Rafael de la Peña, (fragment), XVIII w., olej na płótnie, Iztacuixtla, stan Tlaxcala (fot. Doris Bieńko de Peralta)]

Jak wytłumaczyć tego typu wizerunki, które dziś wydają się dość nietypowe, jeśli nie skandaliczne? Co prawda w kulturze iberoamerykańskiej i hiszpańskiej przedstawienia karmienia piersią świętych przez Matkę Boską nie są rzadkością, ale w tym przypadku role są odwrócone – to święta zakonnica karmi małego Jezusa. Niewątpliwie artyści lokalni inspirowali się tekstami drukowanymi, szczególnie tymi z XVIII w., gdzie wizje laktacji bywały wyeksponowane. Wcześniej była ona co prawda już obecna w ikonografii, ale w ujęciu bardziej subtelnym, w hiszpańskich wersjach dzieł św. Gertrudy z XVII w.²⁸ W anonimowych osiemnastowiecznych „krótkich streszczeniach życia św. Gertrudy” wydanych w Meksyku i w Puebli akcentuje się ten wątek, dodając że „w dziewiczych piersiach tej świętej Bóg stworzył cudowne mleko i nie-

²⁸ W sztuce XVII w. nie spotkaliśmy tego typu reprezentacji, są jednak dowody na to, że już wtedy opis tej sceny nie uszedł uwadze mieszkańców Nowej Hiszpanii: wymienione już cenzurowane kazanie wygłoszone na Jukatanie zawierało wzmianki o karmieniu Jezusa piersią. AGN, *Inquisición*, t. 303: 570–589.

rzadko Dziecko Jezus schodziło z łona swojej matki, żeby je pić i smakować się w tym najśłodszym nektarze²⁹. Tak więc lokalne reprezentacje plastyczne nabierają znaczenia, gdy analizujemy je w świetle rodzimej twórczości piśmiennej.

[8. Sceny z życia św. Gertrudy, Juan de Villegas i Pedro Rafaela Salazar (fragment), XVIII w., olej na płótnie, San Martín Texmelucan, stan Puebla (fot. Doris Bieńko de Peralta)]

POST SCRIPTUM

Obecność św. Gertrudy w Ameryce Łacińskiej nie ustaje i w XIX w., zaczęła zanikać dopiero na początku XX stulecia. Wtedy to imię „Gertrudis” lub jego odmiana „Getrudis” wyszło prawie z użycia (w XIX w. spotykało się jeszcze kobiety o tym imieniu, a nawet jedna z bohaterek w walce o niepodległość Meksyku nazywała się Gertrudis Bocanegra). Wskutek zaniknięcia kultu w wielu miejscowościach już nie pamięta się o istnieniu tej świętej, chociaż

²⁹ *Breve resumen 1744.*

w innych, nielicznych, 16 listopada nadal obchodzi się jej święto (tak jak na przykład w Chilapie w stanie Guerrero, lub w Cosoltepecu w stanie Oaxaca).

Ciekawostką może być fakt, że autorka tego artykułu podczas realizowania badań terenowych w 2004 r. w okolicach Tlaxcali przypadkowo odnalazła w Iztacuixtli wyżej wymienioną osiemnastowieczną reprezentację niemieckiej świętej karmiącej piersią małego Jezusa [il. 7]. Nie ma wątpliwości, że chodzi tu o św. Gertrudę, gdyż potwierdzają to również elementy ikonograficzne: serce, pastorał, pierścienie, białe lilie, książka, kałamarz i oczywiście habit benedyktyński z welonem zakonnicy, szkaplerzem i przesadnie szerokimi rękawami (choć w tym wypadku czarny habit został ozdobiony złoceniami). Ludność miejscowa uważała jednak, iż jest to reprezentacja Matki Boskiej z Dzieciątkiem, pomimo tego że Matka Boska w Meksyku nigdy nie jest przedstawiana w habicie benedyktyńskim ani z opackim pastorałem. Tak więc z braku informacji o istnieniu tej świętej i zaginięciu tradycji, współcześni mieszkańcy Iztacuixtli zmienili znaczenie obrazu i w ten sposób włączyli go do swojej kultury.

W innej miejscowości, Cosoltepecu w stanie Oaxaca, pomimo że św. Gertruda jest patronką miejscowości i czci się tam jej przedstawienie tradycyjne (figura świętej z sercem i pastorałem), współczesna tradycja ustna niewiele ma wspólnego z historiami, które krążyły w epoce kolonialnej. Mieszkańcy powtarzają mit etiologiczny, według którego „Dziewica św. Gertruda ze Sieny” (*sic!*) pojawiła się w studni razem ze swoją siostrą, św. Katarzyna ze Sieny i obydwie postanowiły osiedlić się w tej okolicy – Gertruda w Cosoltepecu, a Katarzyna w sąsiednim Chinango (co tłumaczy nazwy obu miejscowości: Santa Gertrudis Cosoltepec i Santa Catalina Chinango). Po pożarze kościoła w nieustalonym roku, św. Gertruda zdecydowała opuścić miejscowość i przenieść się do Orizaby, a potem do Chihuahuy³⁰. W tym opowiadaniu występują interesujące elementy, które możemy połączyć z przekształconymi wątkami kolonialnymi. Chociaż św. Katarzyna ze Sieny nie była siostrą Gertrudy, w narracjach nowohiszpańskich występowała jej inna rzekoma siostra, św. Matylda. Godne uwagi jest, że Orizabie w stanie Veracruz znajduje się osiemnastowieczna parafia św. Gertrudy i w stanie Chihuahua, w miejscowości Hidalgo del Parral są jeszcze ślady wskazujące na jej kult (przedstawienie z ołtarza w kościele San José).

Obydwa przypadki mogą posłużyć jako przykłady resygnifikacji wizerunków w zależności od zmian warunków recepcji, nadawane jest im nowe znaczenie i są poddawane „refunkcjonalizowaniu”. Tak więc ślady kolonialnego kultu św. Gertrudy, obecnie pogrążonego w prawie zupełnym zapomnieniu, są przetwarzane i odnawiane w kulturze współczesnego Meksyku.

³⁰ CORDERO MONTIEL 2003.

BIBLIOGRAFIA:

- AGN, *Inquisición* – Archivo General de la Nación w miescie Meksyku, *Inquisición*, t. 303, 310, 322, 343, 526.
- AGN, *Tierras* – Archivo General de la Nación w miescie Meksyku, *Tierras*, t. 3354.
- AGN, *Universidad* – Archivo General de la Nación w miescie Meksyku, *Universidad*, t. 371, 373, 375, 376, 377.
- AHCP – Archivo Histórico del Cabildo de Puebla, *Libro que contiene los patronatos que esta muy noble, muy fiel y leal Ciudad de la Puebla de los Angeles de esta Nueva España tiene acordados*.
- ANDRADE 1663 – A. DE ANDRADE, *Vida de la gloriosa virgen y abadesa Santa Gertrudis de Eyslevio Mansphledense de la orden del glorioso patriarca San Benito*, Madrid 1663.
- Anonim – Animowy siedemnastowieczny rękopis meksykańskiego ojca jezuit; Fondo Reservado Biblioteki Narodowej UNAM, ms. 833.
- Breve resumen 1744* – *Breve resumen de algunos de los muchos favores, que hizo Dios a la Esclarecida Virgen Santa Gertrudis entresacados, de los que ella misma escribió por orden de sus confesores, y mandato expreso de su Divino Esposo, en el Libro que se intitulado Insinuación de la Divina piedad*, Puebla, Viuda de Miguel Ortega, 1744. [Puebla 1745; Meksyku 1745].
- CALDERÓN – I. CALDERÓN, *Régimen de la Casa Profesa*, AGN (Archivo General de la Nación w miescie Meksyku), *Tierras*, t. 3354, nlb. Biblioteka Narodowa Antropologii i Historii, rkps.
- CAÑIZARES 1748 – J. de CAÑIZARES, *La más amada de Christo. Santa Gertrudis la Magna*, cz. I, wyd. A. Sanz. Madrid 1748.
- CAÑIZARES 1750 – J. de CAÑIZARES, *La más amada de Christo. Santa Gertrudis la Magna*, cz. II, wyd. Alonso del Riego, Valladolid 1750.
- CARVALHO 1981 – J. A. MOREIRA DE FREITAS CARVALHO, *Gertrudes de Helfta e Espanha. Contribuição para estudo da história da espiritualidade peninsular nos séculos XVI e XVII*, Porto 1981.
- CORDERO MONTIEL 2003 – E. CORDERO MONTIEL, Wywiad przeprowadzony z Esperanzą (kobieta, wiek 86 lat) w Cosoltepec, 29 października 2003.
- FERNÁNDEZ 1692 – J. FERNÁNDEZ, *Philosophia del cielo enseñada por sabiduría increada*, Barcelona, Antonio Lacavalleria 1692.
- GERTRUDIS 1605 – GERTRUDIS LA MAGNA, *Libro intitulado Insinuación de la Divina Piedad revelado a Santa Gertrudis*, traducción del latín de Leandro de Granada (OSB), Imprenta de Antonia Ramírez, Salamanca 1605.

- GERTRUDIS 1607 – GERTRUDIS LA MAGNA, *Libro intitulado Insinuación de la Divina Piedad revelado a Santa Gertrudis*, traducción del latín de Leandro de Granada (OSB), Imprenta de Antonia Ramírez, Salamanca 1607.
- Insinuationum* 1536 – *Insinuationum Divinae Pietatis Libri quinq*, Coloniae 1536 (1636).
- Insinuationum* 1599 – *Insinuationum Divinae Pietatis Libri Quinque in Quibus vita, et acta Sanctae Gertrudis Monialis Ordinis Sancti Benedictini continentur...*, wyd. J. de CASTAÑIZA, Madrid 1599.
- LARDITO 1717 – J. B. BAUTISTA LARDITO, *Idea de una perfecta religiosa en la vida de Santa Gertrudis la Grande, hija del gran padre y patriarca San Benito*. Madrid, Francisco del Hierro, 1717.
- LEMUS 1683 – D. DE LEMUS, *Vida, virtudes, trabajos, favores y milagros de la venerable madre sor María de Jesús, angelopolitana religiosa del convento de la Limpia Concepción de la ciudad de los Ángeles en la Nueva España y natural de ella*, León, Imprenta Anisson y Posuel, 1683.
- LEONARDI 2000 – C. LEONARDI ET AL. (red.), *Diccionario de los santos*, t. I, Madrid 2000.
- LEONARDINI, BORDY 1996 – N. LEONARDINI, P. BORDY, *Diccionario iconográfico religioso peruano* autorstwa Lima 1996.
- Libro* – *Libro en que se contiene la vida de la madre María Magdalena, monja profesa del Convento del Señor San Jerónimo de la Ciudad de México*, University of Texas at Austin, Latin American Collection, ms. G 94.
- Libro Intitulado* 1603 – *Libro Intitulado Insinuación de la Divina Piedad, Revelado a Sancta Gertrudis Monja de la Orden de Sant Benito*, tłum. L. de GRANADA, Salamanca 1603.
- Libro Intitulado* 1605 – *Libro Intitulado Insinuación de la Divina Piedad, Revelado a Sancta Gertrudis Monja de la Orden de Sant Benito*, tłum. L. de GRANADA, Salamanca 1605.
- Libro Intitulado* 1614 – *Libro Intitulado Insinuación de la Divina Piedad, Revelado a Sancta Gertrudis Monja de la Orden de Sant Benito*, tłum. L. de GRANADA, Madrid 1614.
- MORENO 1723 – F. MORENO, *Santa Getrudis, haec Mysterio de la Gracia, en lo que NoEs, en lo que Es, y No Es, y en lo que Es*. México, Herederos de la Viuda de Francisco Rodríguez Lupercio, 1723.
- OVIDO 1739 – J. A. DE OVIDO, *La mujer fuerte. Sermón panegírico y funeral, que en solemnes honras, que la Casa Profesa de la Compañía de Jesús de México celebró a su insigne bienhechora y patrona de su Iglesia, la muy ilustre señora marquesa de las Torres de Rada, la seño-*

- ra doña Gertrudis de la Peña, el día 28 de abril del año pasado de 1738*, México, Imprenta de Francisco Javier Sánchez, 1739.
- RIBERA 1590 – F. DE RIBERA, *Vida de la Madre Teresa de Jesús fundadora de las descalzas y descalzos carmelitas*, Salamanca, Pedro Lasso 1590.
- Segunda 1607 – Segunda y Última Parte de las admirables y regaladas revelaciones de la Gloriosa Santa Gertrudis, que contiene su feliz y dichosa muerte, no menos privilegiada y favorecida de su querido Esposo, que su Santa vida...*, tñm. L. de GRANADA, Valladolid 1607.
- TOVAR DE TERESA 1988 – G. TOVAR DE TERESA, *Un rescate de la fantasía: el arte de los Lagarto, iluminadores novohispanos de los siglos XVI y XVII*, México–Madrid 1988.
- WEIDE 1505 – M. WEIDE, *Das Busch des Botschaft der göttlicher Güttigkeit*, Leipzig 1505.
- YESPES 1607 – D. DE YESPES, *List do Leandra z Granady (15 listopada 1603), Segunda y última parte de las admirables y regaladas revelaciones...* wyd. Leandro z Granady, Valladolid 1607.

Resumen

**SANTA GERTRUDIS LA MAGNA – DEVOCIÓN E ICONOGRAFÍA
EN EL ARTE COLONIAL DE NUEVA ESPAÑA**

La devoción a Santa Gertrudis La Magna fue una de las más populares del mundo hispanoamericano de los siglos XVII y XVIII. El presente artículo explora su presencia en la Nueva España en los ámbitos ortodoxos y heterodoxos, en manuscritos, impresos e imágenes. La monja medieval Santa Gertrudis – muy poco conocida en la actualidad – fue reinterpretada como una santa de la Contrarreforma, asociada con la lucha contra el protestantismo por sus orígenes alemanes. En la Nueva España fue jurada como patrona de la ciudad de Puebla y conocida como intercesora para una buena muerte y rescatadora de Ánimas del Purgatorio. Su culto se extendió no sólo en el ámbito eclesiástico (órdenes religiosas y clero secular), sino también estuvo presente en diversos sectores laicos de la sociedad novohispana. Todavía el día de hoy perduran huellas de esta devoción en algunos lugares del México contemporáneo.

Summary

**SAINT GERTRUDE THE GREAT – CULT AND ICONOGRAPHY
IN THE COLONIAL ART OF NEW SPAIN**

The cult of St. Gertrude the Great was one of the most popular during the sixteenth and seventeenth centuries in Spanish America. This paper explores its presence in New Spain in orthodox and heterodox milieus, as depicted in manuscripts, printed books, and religious images and paintings. The medieval nun St. Gertrude – barely remembered today – was reinterpreted as a Counter-Reformation saint, set against Protestantism because of her German origins. She was ‘sworn’ in New Spain as Patroness of the city of Puebla, and was known for her interceding powers in preparing for death and as a champion in saving souls from Purgatory. Not only was her cult paramount in ecclesiastical circles (such as religious orders and the secular clergy) but also widespread among various lay sectors of New Spain’s society. Today still we may find traces of that devotion in some places of contemporary Mexico.

Il.7.a. Św. Gertruda z małym Jezusem, anonim (fragment), XVIII w., olej na płótnie, Santa Cruz y la Soledad, miasto Meksyk (fot. Doris Bieňko de Peralta)